

ברוך גוטמן

על שמות ושינויי שמות בספר בראשית

מבוא

"מנא לן דשמא גרים. אמר ר' אליעזר דאמר קרא לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ - אל תקרי שמות אלא שמות" (בבלי, ברכות ז, ע"ב).

חז"ל, בדרשה זו, רוצים לומר כי השמות של יצורי הבריאה הם ראי למעשיו של הבורא. מכאן ששמו של אדם טומן בחובו את קריאת הכיוון של חייו. אמנם ביצוע הדברים תלוי, בסופו של דבר, בבחירתו של האדם. בתקופת המקרא ניתנו שמות - מהם הקשורים בתרבותו של נותן השם, ומהם הקשורים לתקוותם של ההורים כלפי זרעם.

העיסוק בחקר השמות הנוכרים בספרות המקרא מסתעף לכיוונים רבים ושונים.

מאמר זה יתמקד בתחום אחד - שמותם של האבות וחילופי שמותם בספר בראשית.

את דבר משמעותם של שמות האבות, נגלה תוך עמידה על הקשר בין השמות לבין תפקידם של האבות ופעלם. ההקשר הסיפורתי מחד, והמשמעות העצמית של השם יסייעו לנו בהבנת המשמעות הזו. מתוך כך נעקוב מקרוב על אזכורם של שמות האבות והגורמים לשינויים - במידה ואכן יש כאלו.

אברם - אברהם

האזכור הראשון של האב הראשון מופיע בצורתו המקורית - אברם - בתוך רשימת התולדות של שם. על פי סדר הופעת תולדותיו של תרח, אנו למדים כי אברהם הוא בכורו. מסתבר, כי בדומה לשאר השמות המופיעים ברשימה, גם שם זה ניתן לו על ידי הוריו. ניתן לומר, כי בהתאם להיותו של אברהם הבן הבכור והגדול¹ של תרח ניתן לו שם זה "אב-רם", כלומר, רם לאביו. ביאור נוסף לדעתי, הוא, כי עקב הולדת הבן התרחבה המשפחה, ועל כן בית ה"אב" נעשה "רם".

1. רמב"ן לברי"א, כו: "והנה תרח הוליד בניו הגדולים אברהם ונחור בעבר הנהר".

על אף הפירושים השונים בדבר משמעות שמו של אברם, מקובל לומר כי שם זה הוא מסופוטמי², משום שניתן לו על ידי תרח אביו, איש אור כשדים, שהיה בן התרבות המסופוטמית. על כן, אפשר להניח, שלשם אברם יש זיקה לתרבותו ואמונתו של תרח, שהייתה גם תרבותו ואמונתו של אברם, עד שהחל להאמין בה'. משמע, אפוא, שאברם, שנטש במצוות ה' את מסופוטמיה, ימשיך לשאת עוד כ-25 שנים שם שנושא זיקה בינו לבין התרבות והאמונה שממנה ניתק את עצמו.

שמו המקורי של אברהם נשאר עד לגיל 99, בו שינה האלוקים את שמו, וכך הוא **מדרש השם**: "ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך" (בראשית י"ז, ה). מכאן, שעד עתה אברהם היה איש יחידי, עוד אחד בין מיליוני האנשים בעולם, אולם עתה, הוא מקבל מעמד חדש, דרגה חדשה אשר מייחדת ומפרידה אותו משאר בני האדם. הן משום השינוי האלוקי של שמו והן משום התפקיד החדש המוגדר לו, להיות אב המון גוים, כלומר להיות דמות העומדת ממעל לבני האדם - לא בבחינה מתנשאת - המלמדת ומקרינה עליהם מאור ה' ומדרכיו.

אמנם, השינוי הנ"ל קורה בגיל 99, אך כבר בעת ההתגלות הראשונית של ה' לאברהם, בגיל 75, ה' מודיע לאברהם כי "ואגדלה שמך" (שם י"ב, ב). המשמעות הפשוטה היא, כי שמו של אברהם עתיד להשתנות ולהתרחב. זמן מסוים, רווי משמעות ועשייה, עתיד לעבור עד אשר ה' יוציא את דברו לפועל. נראה, כי יש להתבונן בנקודת הזמן הייחודית שבה שונה השם. נקודת הזמן הזו הרי היא סיכום מאורעות ופעולות העבר מחד ומעבר לשלב חדש, מאידך.

בדברי חכמים אנו מוצאים דרכים שונות להבנת משמעות שינוי השם:
 א. "בתחילה הרי אתה אב על ארם ועכשיו הרי אתה אב לכל באי העולם" (תוספתא ברכות פ"א). שינוי השם מבטא שינוי במעמד המנהיגותי. כלומר, אברהם מתקדם מתפקידו הזוטר כשליט על מקומו ונהיה שליט על הממלכה כולה. הדברים אינם אמורים על שלטון במובן המדיני המצומצם (אם כי גם פן זה בא לידי ביטוי במלחמת ארבעת המלכים), אלא במובן הרחב והכולל של כהונה, קרי, השפעה רוחנית חינוכית על כל הסובב אותו.
 הבטחת האלוקים אינה מוגבלת לאברהם ולזרעו בלבד אלא היא תמומש רק כאשר היא תכלול את כל האנושות. כלומר ההיפרדות המוחלטת מעברו, התרבות המסופוטמית, היא תנאי הכרחי ליכולתו להגשים את ייעודו, להנחיל לאנושות כולה את האמונה בה'.
 התפקיד הזה הוא תפקיד חדש ועל כן השם הקודם אין בו די לעתיד. למרות

2. יוסף פליישמן, 'למשמעותם של שינוי השם וברית המילה', בית מקרא 46 ד', תשס"א, עמ' 315.

האמור לעיל, שינוי השם בא בצורת תוספת אות ולא בצורת שינוי מוחלט, כאומר- תפקיד זה נבנה על גביו של התפקיד הקודם ואין הוא מבטלו לחלוטין. על אברהם לקחת מעברו את הדברים שיכולים לשמש אותו בתפקידו החדש.

ב. "כן אתה מוצא באברהם שבתחילה לא היו קוראים אותו אלא אברם וכשעשה מעשים טובים הוסיפו לו אחתי" (מכילתא ריש פי יתרו). אף כאן שינוי השם מסמל שינוי שחל באדם, אך אין מדובר במעמדו או בתפקידו, כי אם בשינוי פנימי-מהותי באישיותו. אברהם הוסיף מעשים טובים, הוסיף קדושה, חלקם מפורטים בפסוקים וחלקם בדברי חז"ל. אם כך ראוי הוא האדם ששינוי שמו יציין את השינוי העמוק שחל באישיותו.

ג. "די יודן בשם ר' אלעזר אמר ג' הן שמבטלין את הגזירה ואלו הן: התפילה והתשובה והצדקה... ר' חנינא בשם ר' יצחק אומר אף שינוי השם ושינוי המעשה... אברם לא מוליד אברהם מוליד" (פסיקתא דרב כהנא על אתר) וכן פירש הרד"ק. על פי האמור לעיל, נראה כי הייתה גזירה שאברהם יוליד את בנו, ממשיך זרעו, רק כאשר ישתנה שמו, וכפי שאומר הרד"ק "שינוי השם קורע גזר דינו של אדם". כהמשך לדברים, ניתן לומר כי הסמיכות שבין שינוי השם ובין ברית המילה איננה מקרית. ייעודו של אברהם הבא לידי ביטוי בשמו החדש, יתמש באמצעות זרעו, ולצורך מימוש צעד זה דרושה ברית המילה, המהווה ברית עולם בין ה' ובין זרעו של אברהם.

ד. "תאמר לאשר עמך כי האלוקים שינה את שמך וקרא שמך אברהם. והם יאמרו לאחרים, ואחרים לאחרים עד שיהיה נקבע שמך אברהם, ומתוך כך יזכר הנס והפלא שעשיתי עמך בכל הדורות" (רד"ק על אתר). שינוי השם מורה על סיעתא דשמיא. ובמקרה שלנו, אברהם היה זקוק לתוספת מיוחדת על מנת לעבור את האירועים הבאים עליו: לידת יצחק והעקידה. באופן עקרוני, ישנם הבדלים בין פירושי הפשט לפירושי הדרש. כך גם בנידון שלנו. בעוד פירוש הפשט מעיד על בעלות ה' על אברהם הבא לידי ביטוי בשינוי ייעודו, וחיזוק זיקתו אליו, פירושי הדרש נסובים יותר על הפאן האישי והעצמי, הבאים לידי ביטוי בשינוי פנימיותו ומעשיו של אברהם.

למרות השוני בין ההסברים, ניתן למצוא רעיון אחד השוזר אותם. אברהם החל את חייו כאחד האדם, בבית של עובדי עבודה זרה. אולם הוא השתנה עוד בהיותו נער צעיר והחל לדרוש את ה'. בעקבות הדברים חל שינוי פנימי באישיותו- דבר שגרם להתגלות ה' אליו. בעקבות ההתגלות, אברהם מתקדם בפעלו, וכתוצאה מכך משתנה מעמדו ותפקידו וכך גם מתבטלת הגזירה שהוטלה עליו מקדמת דנא.

נסכם את הדברים כדלהלן: אצל אברהם אין שינוי בלשון של שמו, מכל מקום בתוספת האות יש שינוי בעל משמעות. למשמעות הזו יש התייחסות גם במישור ההלכתי "תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר והיה שמך אברהם. ר' אליעזר אומר: עובר בלאו שנאמר ולא יקרא עוד את שמך אברם" (בבלי, ברכות יב, ע"ב). וכן "אמר ר' יהודה גר מביא (ביכורים) וקורא, מה טעם? כי אב המון גוים נתתיך" (ירושלמי ביכורים א', ד).

יצחק

באשר לביאור שמו של יצחק, המקרא דורש את משמעות השם באופן סמוי - בשונה מאברהם וישראל. הסיבה לכך היא מפני שהשם מוסב על צחוקו של אברהם "ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בליבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד" (שם י"ז, יז). שמו של יצחק נתפס כמכוון כנגד צחוק הפליאה וההשתאות של אברהם, לנוכח הדבר הבלתי טבעי של הולדת בן בגיל הזיקנה של שני הוריו. משמעות צחוק זה נתונה להתבאר בשני אופנים: שמחה, לעג.

התרגום על אתר הכריע כאפשרות הראשונה. אברהם הביע שמחה על בשורת הזרע וכתוצאה מכך שמח. הצחוק מבטא כאן את הפלא הגדול, את היכולת האלוהית להתערב בחוקי הטבע הרגילים - אשר קובעים כי אישה בגיל 90 היא לא בעלת יכולת פיריון בשל חוסר ווסת "ואברהם ושרה זקנים באים בימים חדל להיות לשרה ארח כנשים" (שם י"ח, יא) ולגרום למציאות חדשה³, שבה אנשים זקנים חובקים צאצא.

לעומת זאת, תגובתה של שרה על הבשורה "ותצחק שרה בקרבה לאמר" (שם י"ח, יב) התבארה בפי המתרגמים כצחוק של לעג וחוסר אמון במה ששמעה: "וחייכת" (אונקלוס), "ותמהת" (יונתן בן עוזיאל), "וחייכת שרה בלבה למימר בתר דסבית אפשר דאחזור ליומי טיליותי למהוי לי עידוי" (ירושלמי). גם המדרש מבאר כך את הדברים: "מסתכלת במעיה ואמרה אפשר הקרבים הללו טעונין ולד? השדים הללו שצמקו מושכין חלב?" (מכילתא).

גם פשט הפסוקים מורה כי זה ביאור הדברים. ה' שואל את אברהם "למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנת?...". אין טעם לשאלה כזו אם הצחוק מכוון להבעת פליאה על הברכה האלוהית - בדומה לאברהם שלא נשאל בעת צחוקו הוא - והדברים מגיעים לידי ויכוח בין אברהם ושרה "ותכחש שרה

3. "כי אמנם להשיב הבחרות אחר הזיקנה הרי הוא כתחיית המתים שלא תהיה זולתי במצוות האל" (ספורנו).

לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקת" (שם, י"ג, טז). "צחוקם" של ההורים, בהקשרים שונים, יוצר רקע מתאים להולדתו הבלתי טבעית של היורש העיקרי-יצחק.

לעומת יצחק, אחיו ישמעאל, הוא בעל שם המכיל יסוד של שם הי וכפי מדרש השם: "הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל ענייך" (שם ט"ז, יא). בשל העובדה ששמו של יצחק ניתן בעקבות "צחוקם" של הוריו, אין אזכור של שם ה'.

ייחודיותו של אבינו השני - בדומה לישמעאל, יאשיהו ושלמה - הוא בכך ששמו נקבע טרם לידתו על ידי האלוקים. שם זה נשאר עד יומו האחרון ללא כל שינוי. אכן שאלו חכמינו⁴: "ולמה נשתנה שמו של אברהם ושמו של יעקב, ושמו של יצחק לא נשתנה? וענו - "אילו אבותן קראו אותן בשמן אבל יצחק, הקב"ה קראו יצחק שנאמר "וקראת את שמו יצחק" (י"ז, יט).

נראה כי הישארות שמו של יצחק מהווה אמירה, כי יצחק הוא דמות בעל תפקיד מיוחד שהוגדר עוד קודם בואו לעולם, תפקיד שאמור לחרוז את כל מסכת חייו. התפקיד הזה הוגדר בפי חז"ל: "ולא כיצחק שכתוב בו שדה"⁵. "יצחק, שהורתו ולידתו בארץ ישראל "אין הוצה לארץ כדי לו". על כן הוא מצטווה: "שכון בארץ" - "עשה שכינה בארץ" ויותר מכך "עשה שכינה בארץ ישראל" (בראשית רבה ס"ד). והוא אכן נענה לצו וזרע, בארץ ההיא - ארץ הנגב ובשנה ההיא - שנת רעב, ומוצא מאה שערים. חיי האיכר בארץ הנגב הינם חיי גבורה התובעים מסירות והתמדה. זוהי מידת הגבורה של יצחק"⁶.

יעקב-ישראל

משמעות שמו של יעקב (ובעקבותיו משמעות השם ישראל) ניתנת להתבאר בשני אופנים עיקריים:

1) "יעקב" כשם עצם, מציין את החלק האחורי של כף הרגל, של האדם או של בעל חיים, ובמקרה שלנו: "וידו אחזת בעקב עשו" (כ"ה, כו). האחיזה בעקב היא החריגה הבולטת ביותר בתמונת הלידה. מה טיבה של אחיזה זו? רש"י רואה בה ביטוי לניסיון של יעקב לעכב את עשו, כדי לצאת בראשונה, כפי הראוי לו.

רד"ק רואה בה סימן לשלטונו של יעקב בעשו באחרית הימים המשוליים

4. ירושלמי, ברכות, סוף פרק א', הלכה ו'.

5. בבלי, פסחים פח, ע"א.

6. חנן פורת, "מעט מן האור", לפרשת תולדות, ירושלים, תשס"א.

לעקב. הצד השווה בהם שיש באחיזה זו ביטוי למאבק. לצורך מאבק זה יעקב ינצל את רגעי החולשה של אחיו כפי שהדבר ניכר בפרשיות של מכירת הבכורה ונטילת הברכות. ניצול רגעי החולשה הללו מביא אותנו לפירוש נוסף הנתון בתוך שמו של יעקב.

2) "יעקב" כשם המצורף למילת יחס הוא: "בעקבה", שהוא תואר הפועל ומשמעותו: במרמה. עשו בבואו לתאר את יחסו לאחיו אומר "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי..." (כ"ז, לו), ואביהם ביאר "בא אחיך במרמה" (שם, לה). כלומר הכתוב דורש את שמו של יעקב דווקא לשלילה. אולם יש מי שמבאר כי גם בתמונת הלידה השם נדרש לשלילה והוא מבאר זאת על פי הכתובים: "ופשע מבטן קרא לך" (יש' מ"ח, ח), "בבטן עקב את אחיו" (הו' י"ב, ד).

אמנם יש כאן שני אופנים בהסבר השם, אך בעצם יש כאן כפל משמעות אימננטי. בשמו של יעקב יש פוטנציאל מתוחכם למשחקי לשון בדומה ל: נבל, מחלון וכיליון.

אם אכן בשם "יעקב" רמוזה העקמומיות, הרי קשה שלא לראות בשם "ישראל" רמז ליושר: ישר-אל⁷, בבחינת "זהה העקב למישור" (יש' מ' ד). אמנם מקרא מפורש מסביר את שמו החדש "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (ל"ב, כט), כלומר השם "ישראל" נדרש מלשון שררה או מאבק ולא מלשון יושר, אך שם אחד עולה לכמה דרשות אשר חלקן מובלעות ואינן מפורשות.

מכאן למשמעות שינוי השם וגם כאן ישנם מספר אופנים להסבר:

א. "לא יאמרו שהברכות בלו בעקבה וצרמייה כי אם צשררה וצגולוי פניס" (רש"י). כלומר, המקרא מציב לפנינו את שינוי הפנימי של יעקב, הבא לידי ביטוי בכך שדרך מאבקו לממש את ייעודו, עברה משימוש במרמה לשימוש במאבק צודק וישר. המאבק הזה בא לידי ביטוי על ידי מאבק במלאך - "שרו של עשו" (בר"ר).

לשאלתו של יעקב למלאך: "הגידה נא שמך" הוא עונה "למה זה תשאל לשמי". חז"ל⁸ ביארו את משמעות תשובתו כך: "אין לנו שם קבוע, משתנין שמותינו (הכל) לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים". כלומר בניגוד אליך - אומר המלאך - לך, יש תפקיד אחד ומוגדר שניתן לבנות קומה נוספת מעליו, אצלנו התפקידים משתנים לחלוטין, ועל כן שמותינו אינם קבועים.

ב. "יעקב הוא שם הטבע... ושם ישראל הוא מצד ההנהגה הניסית, שיחול

7. על פי דרשה זו יש להמיר את השייך השמאלית בשייך ימנית.

8. מדרש רבה לברי ל"ב, ל.

עליו העניין האלוקי עד שמפניו יגורו אלים ובני אלהים ישרתוהו" (מלבי"ם). לכל אורכו של המקרא, אנו מבחינים בשני דרכי הנהגה של קורא הדורות, האחת היא דרך הטבע, בו הסיבות מיוחסות להתנהגותם הישירה של בני האדם, ואילו הדרך השנייה היא דרך ההנהגה הניסית, בה יד אלוקים היא שמתערבת באופן ישיר ומבצעת את הדברים. על פי הדברים האלו, ניתן לומר כי עד מאבקו של יעקב עם המלאך דמותו של יעקב מונעת מההשתדלות האנושית הפשוטה, מה שקרוי בשפת הקבלה - איתרעותא דלתתא. ואכן ניתן לנתח את מהלך חייו של יעקב ואחיו כמאבק אנושי פשוט.

יש מאבק על הבכורה, אח אחד בורח מפני אחיו לאחר שנטל ממנו את ברכותיו, ובהמשך, אותו האח מצליח בבית דודו, מקים משפחה ומוליד ילדים. אמנם יד ה' הייתה בעזרו של יעקב בעת קורות חייו עד לשינוי השם, אך הדברים היו מצויים בהסתר ומאחורי הקלעים. אולם מכאן והלאה ניכרים הדברים כי היד המכוונת של מהלכם של האירועים עולה וצפה על פני השטח. זה מתחיל עם רשימת בני יעקב, כמשפחה שלמה, ממשיך דרך ירידתו של יוסף למצרים והדגשת העניין כי האירועים קורים במצוותו של האל - "כי למחיה שלחני אלקים לפניכם... וישלחני אלקים לפניכם... ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלוקים" (מ"ה, ה-ח) ועד יציאתם של עם ישראל ממצרים באותות ומופתים. אך המקרא ממשיך לקרוא בשמו של יעקב - "ויעלו ממצרים ויבאו ארץ כנען אל יעקב אביהם" (מ"ו, כה), "ויאמר אלקים לישראל הלילה ויאמר יעקב יעקב" (מ"ו, ב) - מפני ש"לפעמים יתנהג בדרך הטבע, כי הנס אינו מתמיד" (המשך דברי המלבי"ם).

ג. יעקב חוזר לארצו לאחר שנים רבות שגלה לבית דודו, נקודת הזמן והמקום הם נקודות קריטיות המצריכות שינוי מעמד שיבוא לידי ביטוי בנתינת שם מכאן והלאה יתוארו קורותיו של בנו שבבוא הזמן ייהפכו והיו לעם ישראל וכיוון ששינוי מחייב תכונות חדשות, תכונות שיוספו ליעקב בנתינת שם חדש, נתינת מהות וייעוד חדשים.

בדומה לסבו, גם שמו של יעקב ניתן לו בידי אביו - כדרך העולם. אך בהמשך חייו חל שינוי. תחילה באמצעות מלאך ואחר כך במישרין מודיע ה' ליעקב על שינוי שמו: "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל" (ל"ב, כט), "שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב, כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל" (שם ל"ה, י). שינוי שמו של יעקב נזכר אחר כך גם בנביאים - כשמוזכרים "בני יעקב" נאמר בדרך אגב, שהי שינה שמו לישראל (מל"א י"ח, לא; מל"ב י"ז, לד).

ברור הוא שהשימוש בשם יעקב לא בוטל: "ויאמר לו אלקים שמך יעקב - שמך יעקב מכל מקום" (מדרש הגדול ברי ל"ה, י), וכן הכתוב קוראו יעקב גם לאחר השינוי, וכל כך למה? "לפי ששמו נתלווה עמו ביהדות" (חזקוני, וכן

המלבי"ם ואברבנאל). זהו לא מהפך שעובר מתגייר אלא עלייה בסולם. השלב הגבוה אינו מבטל את השלב הנמוך ממנו.

נסיים את הדברים בדברי המדרש: "אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק נולד, הוא בכבודו קורא אותו שמו... קרא לאברהם שנאמר והיה שמך אברהם וכן יצחק [וקראת את שמו יצחק] וכן יעקב" (תנחומא ישן, ברי' ל').

יצירות לעומת אי יצירות בשמותם של האבות

שינוי שמותם של האבות - אצל אברהם ויעקב - מביא אותנו לדיון בשתי שאלות עיקריות:

האם המקרא ממשיך לקרוא בשם החדש בלבד או שמא שני השמות ממשיכים להיות קיימים? וכן, במידה ואכן שני השמות נשארים, האם קיימת אמת מידה לפיה המקרא משבץ פעם שם זה ופעם שם אחר?

אברהם

לאחר שינוי שמו, המקרא - בכל האזכורים השונים - שומר בעקביות על שמו החדש, כאומר, שמו החדש 'אברהם' הוא השם התמידי והשם הקודם בטל לגמרי. אמנם במקום אחד בלבד בכל המקרא מופיע שוב שמו הקודם 'אברם' וכיוון שהוא היוצא מן הכלל, אנו צריכים לבארו. המדובר הוא בפסוק "אתה הוא ה' האלוקים אשר בחרת באברם" (נח' ט', ז), פסוק זה נאמר בפי נחמיה, בעת המעמד הגדול בו עולי בבל חוזרים בתשובה על חטאי העבר. עיקר המעמד הוא תפילה ארוכה אשר כוללת את תולדות הקשר בין ה' והעם. ראשיתו של קשר זה הוא בבחירתו של אחד האדם-אברם, אשר ממנו הולך ומתפתח העם אשר בו בחר ה' להתקשר. כלומר המקרא בציינו את שמו הקודם, מבטא את רעיון הבחירה של ה' באדם - שרק הוא ידע - שאין כמותו מתאים להתחיל ממנו את הרעיון של העם אשר יביא את דברו לעולם.

ובהקשר הכולל של הפרק ניתן לומר, כי נחמיה אומר לשומעים: שבחו של אברהם הוא שהאל בחר בו למרות שהיה כאחד הגויים, ואפילו אנו - הנמצאים במצבו הראשוני (הבא לידי ביטוי בנשואי התערובת שפשו בעם) - יכולים לגרום לחידוש הקשר והברית בינינו ובין ה'.

יצחק

בשל העובדה ששמו של יצחק נשאר כפי שהוא ולא נשתנה, ישנה יציבות בשמו של יצחק. אמנם מופיעים מקרים בהם המקרא מביא מדרש שם ולצורך כך הוא נוקט בשיכול אותיות, כדוגמת: "הנני שם אנך בקרב עמי ישראל לא

אוסף עוד עבור לו ונשמו במוות ישחק יחרבו... אתה אומר לא תנבא על ישראל ולא תטיף על בית ישחק" (עמ' ז, ח-ט, טז). ההקבלה בין "במות ישחק" ובין "מקדשי ישראל" או בין "בית ישראל" ובין "בית ישחק" מלמדת, שהמדובר בתקבולת הבנויה על הצמד יצחק וישראל. שם האב, יצחק איננו נזכר ותחתיו בא לשון מדרשית בצורת "ישחק", המשמש ככינוי לעג למקדשים ובמות של ממלכת ישראל. נראה, כי לעג זה בנוי על הפרשנות לצחוקה של שרה על בשורת הולדת בנה. נעיר עוד, כי בירמיהו (ל"ג, כו) ובתהילים (ק"ה, ט) מופיע השם ישחק בלי נימת הגינוי, דבר המתאים לאופי תגובתו של אברהם.

יעקב - ישראל

כפי שנאמר לעיל, שמו הראשוני של יעקב לא בטל, וזאת מן הסיבה הפשוטה שהמקרא ממשיך להשתמש בשם זה, על אף שינוי השם. בניסיון להתחקות אחר קנה המידה להופעת שמותיו של יעקב נמצאנו למדים על שני דרכים:

א. "מדברי האיש - מלאך ה' (לאחר מאבקו עם יעקב) ואילך נוקקים הכתובים בדרך כלל לשם הראשוני בדברם באיש יעקב, ובשם ישראל - בדברם ביעקב, אביהם של עם בני ישראל, ובקיצור ישראל" ("ידעת מקרא" לבראשית ל"ה, ז). הדוגמאות שניתן לתת לקביעה העקרונית הזו: "על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה" (ל"ב, לג), "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל" (ל"ג, כ), "כי נבלה עשה בישראל" (ל"ד, ז). וכנגד זאת - "ויהיו בני יעקב שנים עשר" (ל"ה, כב), "הקבצו ושמעו בני יעקב" (מ"ט, ב). למרות הקביעה הנ"ל מצאנו שהמקרא מתייחס וקורא לעם ישראל דווקא בשמו הראשוני, כדוגמת "בית יעקב לכו ונלכה" (ישעי' ב', ה), "בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז" (תהי' קי"ד, א). במידה והיה מדובר במקרה יחידאי - בדומה לאברהם - היינו נצרכים להסבר מקומי, אך בשל העובדה שהמקרים רבים, אין לנו אלא לפרוך את הטענה הנ"ל.

ב. "כי שם יעקב ע"ש זידו אוחזת בעקב עשוי, ושם ישראל נאמר על מידות הנפש, הוא שכתוב כי שרית עם אלוקים. וידוע כי עיקר הכוונה במידות הנפש ולא במידות הגוף, מ"מ אי אפשר לו לאדם לעקור לגמרי מידות הגוף ושלא נשתמש בהן כי לא יוכל לחיות זולתן. אבל הכוונה להיות הנפש עיקר ומידות הגוף טפל... וכן דרך הכתובים להזכיר יעקב אצל העניינים החומריים והדברים המורכבים הגופניים, וישראל אצל הדברים הפשוטים הזכים והרוחניים" (רבנו בחיי לבראשית מ"ז, כט).

על פי כלל זה הוא מפרש את כל המקומות שהוזכרו יעקב וישראל במקרא, כל שם לפי עניינו. קשה להתווכח עם טיעונו של רבנו בחיי, מפני שהדברים נסובים על מישור הפרשנות אשר בו "מקרא אחד יוצא לכמה טעמים". בנוסף

לכך, טענתו אינה מתייחסת לצד הספרותי שבמקרא, אלא דבריו הם ברובד הסוד, ועל כך קשה להיכנס בדין ודברים עימו. מכל מקום, בגלל הקשיים שהעלינו בפירושים לעיל, הגעתי למסקנה כי לא ניתן למצוא קריטריון אחיד, ברובד הסיפורותי, בו ניתן לעגן את כל אזכורי הכתובים ביחס לשמותיו של יעקב, ואין לנו לומר אלא, כי לכל עלילה יש את המאפיינים הייחודיים שלה ובכל מקום בחר המספר המקראי לנקוט בשם זה או אחר כפי צורך העלילה.

אנו מכירים שם נוסף של יעקב, שאינו נזכר במקרא, אך הכתובים דורשים אותו: "האמור בית יעקב הקצר רוח ה' אם אלה מעלליו הלוא דברי יטיבו עם הישר הלך" (מיכ' ב', ז). הדימוי של ההולך בדרך ישרה הוא מדרש לשמו האחר של יעקב, שלא נזכר במקרא, היינו ישורון, שם זה הוא כנראה, צורה פיוטית מליצית והתפתחות מדרשית מהשם השכיח ישראל. ניתן עוד לומר כי הדימוי במיכה הוא מדרש לשם השכיח יותר-ישראל. מדרש שם זה מנוצל באופן גלוי בפסוק אחר במיכה: "שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו" (ג', ט).

סיכום

במאמר זה נגענו בחקר חלק מן השמות במקרא. התחום הזה רגיש מפני שהוא עוסק בקוד, בצופן המקפל בתוכו את אופי חייו של הדמות בה אנו עוסקים. אופי זה, שהוא פרי מעשיו של בעל השם ניתן להתבאר באופנים שונים, דבר העלול לגרום לנו לטעות בפרשנות הדברים ולבאר שלא בהתאם לכוונת בעל השם.

נוכחנו לדעת כי במהותם של השמות ישנם גוונים רבים, כמו גם אופנים שונים של קריאת השמות, עד לשימוש המקראי במדרש השם שהוא צורה ספרותית שהמקרא משתמש בה לעיתים קרובות כחלק אימננטי של הסיפור המקראי.

עמדנו על משמעויותיהם השונות של שמותם של האבות ובעקבות כך על משמעותם של שינויי השמות - במידה והיו כאלה.

המסקנה העולה מן האמור לעיל היא כי אין בנמצא קריטריון אחיד וכללים מדוייקים בעניין השמות, כלומר, אזכור שם אחד בהקשר מסוים ואזכור השם השני בהקשר אחר, או שבכל העלילות בהם מופיע השם האחד יהיה ציר משותף אחד לכולם - שיהווה קנה מידה לאזכור שם כזה או אחר.